

Чедомир РЕБИЋ*

О ИЗВОРИМА И РАЗВОЈУ СРПСКОГ ДУХОВНОГ ПЈЕСНИШТВА

„Једна је душа моја Бога, Бога живога,
кад ћу доћи и показати се лицу Божијему?“
(Пс 42,2)

Айсѝракѝ: Трагични догађаји у којима је српска средњовјековна држава изгубила своју самосталност нису прекинули развој старе српске књижевности; она наставља свој развој у оквиру духовне традиције у којој везивне нити исходе из источног хришћанства. У њој се теме и идеје, мотиви и поетске форме, жанрови и књижевни обрасци прилагођавају националној свијести и историјским догађајима српског народа.

У књижевности изван граница средњовјековне српске државе најснажнији подстицај био је – повезаност цркве и народа. Из те повезаности исходило је осјећање поноса на некадашњу славу српске државе; њену историју и углед владара из светородне породице Немањића. А то је уводило у духовне дубине културног наслеђа, утемељеног на византијској мисли и умјетности.

У низу сеоба, особито послје Велике сеобе, настало је масовно помјерање српског становништва са југа према сјеверу; у просторе јужне Угарске. Ту су Срби дошли са развијеним културним навикама, богатим стваралачким искуством, отвореним за нове утицаје. Универзалне вриједности византијске цивилизације, које су се пројавиле у српској књижевности, чувају свој траг и постају најважније обиљежје у новој подунавској књижевности. У подунавској књижевности се кроз грађанску поезију одржава онај континуитет наше историје књижевности; преко њених тема и идеја долазимо на књижевна исходишта. Схватањем унутрашњих вриједности ове поезије открива се смисао хришћанског живота на земљи. У томе су њене вјечно живе вриједности.

* Научни саветник у пензији

Кључне ријечи: подунавска књижевност, српска грађанска поезија, културно наслеђе, светост као категорија живота, духовни преображај, хришћанство и култура.

Стара српска књижевност није „угушена“ трагичним догађајима у којима је српска средњовјековна држава изгубила своју самосталност. Иако су неки утицаји православне византијске цивилизације у знатном виду ослабили, ипак се књижевна дјелатност развија у једном поретку у коме су најважнија два подстицаја: национална свијест и Православна црква. Дубина духовног наслеђа византијске цивилизације, као најзначајнија компонента старе српске књижевности у држави Немањића, није ишчезла у књижевности која се развијала изван граница средњовјековне српске државе. Осјећање поноса на некадашњу славу српске државе, на углед владара из светородне породице Немањића, на српску историју без које се не може схватити прошлост византијског свијета, – све је то у души српских писаца трајало и развијало се по мјери догађаја и збивања који су на то позивали. А изнад свега, у духовне дубине византијске цивилизације, у њену мисао и умјетност, утицај на словенски свијет, уводи историја Православне цркве која је у свим српским крајевима била повезана и са државом и са народом.

И када се приступи проучавању књижевности изван граница српске средњовјековне државе, књижевности Средњег Подунавља, ваља имати на уму да се у почетку сва писменост, поетске форме и умјетничке технике, обрада старих хришћанских тема, и друга обиљежја књижевне дјелатности, развија под утицајем духовне традиције. На светости као категорији духовног живота, на пјесничким облицима и поетским формама кроз које се излива ова тема и прелази у надахнуту пјесму која садржи неке елементе химнографије – пројављују се суштинска обиљежја српског грађанског пјесништва.

Иако је српска грађанска лирика по темама и мотивима веома разнолика, од тема у којима се спајају ауторове жеље и интереси са потребама живота, до тема у којима су исказана културна и политичка виђења о догађајима на којима се мијења ток кретања историје српског народа, ипак су у овој поезији најзначајнија она остварења у којима се показује како се на неким личностима пројављује благодат Божија; како се кроз свете тајне и врлине улази у процес обожења и кретања у сусрет Христу.

Поезија обухваћена у овом раду уводи у Тајну Покајања, која буди осјећања доброчинства; она показује нашем срцу које земаљске ствари

ваља оставити да би се утврдили у вјери; она подстиче да непрестано слушамо живу и дјелотворну Ријеч Божију; да се наш ум, кроз молитву, стално обнавља духом љубави Свете Цркве. То је поезија која подстиче на врлински живот, по угледу на живот какав су водили Свети угодници Божији које Црква достојно прославља.

У историји српског народа честе су биле принуде да се селе из једних крајева у друге, чак и у просторе других држава; да тамо траже спаса. Ту представу о непрекидној сеоби, Срби су у својој свијести задржали као „крвав ожиљак“ и оне су „ушле у народно памћење као обележје зле коби српског народа“.¹ Велика сеоба Срба 1690. под Арсенијем III Чарнојевићем изазвала је у духовној култури Срба велики преокрет. Иако је сеоба према сјеверу на подручје Баната, Бачке и Срема било и прије, јер је до почетка XVI вијека на подручју Угарске било око 200 000 пресељених Срба, и сва се „њихова улога све одређење сводила на службу новом господару“², првенствено на извршавање војничких задатака да се сачува угарски престо, ипак се у духовном погледу стање међу Србима на овом подручју мијења тек послје Велике сеобе.

У Великој сеоби настало је масовно помјерање становништва из јужних крајева старе српске државе према сјеверу и просторима у којима је друга духовна култура и друге сфере животне дјелатности. Уласком српског народа у ове просторе, најзначајнији фактор у чувању националне свијести и културних вриједности имала је Православна црква, која је и прије, „за све време потчињености Турцима своју судбу била везала за народну, тако да ниједан догађај, који би у њој изазвао какву промену, није остао а да није нашао одјека у народу, као што се ни у народу није десио никакав догађај а да није оставио трага у Цркви“.³

У јужну Угарску „пребегло је оно што је било релативно најкултурније и најимућније у српском народу“.⁴ Ту је било свештенства, и монаштва, епископа и калуђера, писаца и преписивача, трговаца и занатлија, свих сталежа којима је судбина додијелила да у новој постојбини

¹ Академик Радован Самарџић, *Сеобе у српској историји (до 1683)*, у дјелу: *Сеобе српског народа од XIV до XX века*, Зборник радова посвећен тристагодишњици Велике сеобе Срба, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990, 7.

² Тома Поповић, *Сеобе Срба у XVI и XVII веку*, у дјелу: *Сеобе српског народа од XIV до XX века*, нав. дјело, 48.

³ Јован Н. Томић, *Срби у Великој сеоби*, Просвета, Београд, 1990, 195.

⁴ Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Просвета, Београд, 1966, 50.

пронађу смисао живота који им открива Црква, преносећи вјечно живу Христову поруку спасења. „Исти тај Усуд доделио је Србима царство небеско као узвишен и коначни смисао њиховог постојања и свега што им предстоји“⁵, наводи се у историографским проучавањима о сеобама српског народа. И „као жртвама злехуде судбине није им преостало ништа друго него да се, уз пламичке свећа и кандила, понекад присете својих предака који су, јуначки или мучки, једном давно страдали“.⁶

Из наведених казивања могу се конституисати неке карактеристике веома значајне за књижевност Средњег Подунавља:

1. Срби су у јужну Угарску дошли са развијеним културним навикама и богатим стваралачким искуством чија дјела имају вјечно живе вриједности;

2. У новој постојбини српски народ се још чвршће повезао са Православном црквом и у духовној дјелатности настављен је рад на народној историјској традицији која свој извор има у хришћанском Предању;

3. И по мотивима и темама, поетским облицима и умјетничким техникама, ова књижевност је веома разнолика; стварана је у различитим условима – у манастирским школама, трговачким радњама, занатским радионицама, војним походима и ратиштима, и под различитим утицајима, првенствено руских учитеља и руске књиге.

У цјелокупној књижевности Средњег Подунавља најзначајнија је поезија. „Она стоји већином под утицајем руске школе и црквене поезије“.⁷ Ову констатацију Тихомир Остојић изводи из схватања да се руска поезија развијала под утицајем пољске, на коју је снажно утицала класична и језуитска умјетност, и да се на њој „опажају трагови барока, који је тако околичним путем доспео и к православним Србима“.⁸ Слично схватање има и Ђорђе Радојичић. Када говори о старој српској књижевности у Средњем Подунављу, о њеном развоју послје сеобе под Арсенијем III Чарнојевићем, наводи да је јеромонах Кипријан Рачанин био „обшти духовник будимских предела“, који је имао

⁵ Никола Самарџић, *Велика сеоба Срба 1690*, у дјелу: *Сеобе српског народа од XIV до XX века*, Зборник радова посвећен тристагодишњици Велике сеобе Срба, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990, 53.

⁶ Исто.

⁷ Тихомир Остојић, *Поезија руске школе*, у дјелу: *Од барока до класицизма*, приредио Миодраг Павић, Нолит, Београд, 1973, 45.

⁸ Исто.

више својих ученика, преписивао књиге, и да су га „највише привлачили похвални списи и црквене песме посвећене српским светитељима: Симеону Немањи, Сави, Стефану Дечанском, кнезу Лазару, Максиму Бранковићу“.⁹ Ту се наводи да се Киријану приписује Буквар из 1717, и да се у њему „налазе и стихови, редовно морално-побожне садржине“ и педагошки принцип у виду упутстава за учитеље како „младенца казнити“ и „душу његову избавити од зле смрти“.¹⁰ И када говори о деспоту Јовану Бранковићу, о црквеним пјесмама које су штампане када је у Крушедолу била митрополија, наводи да се у њима стално говори о „српским народима“, „земљи српској“, „славеносрпском народу“, и да се у њима упућује молитва Богу да „државу отечества нашего сохрани“.¹¹ За *Стихослов епископа Никанора Мелетијевића* из 1717. наводи да је испуњен „хришћанским поукама“.¹²

У својим проучавањима српског грађанског пјесништва XVIII вијека, Борислав Михајловић с правом констатује да „ова књижевност, која се није ограничила само на лирику, представља по многим својим одликама ванредно занимљиву појаву, чији значај и резултати истраживања све више расту“.¹³ Са оваквом констатацијом сложиће се сваки бољи познавалац овог пјесништва, али друге карактеристике које наводи овај истраживач не могу се прихватити, јер су олако дате. Његово схватање да је „ухваћен траг тога песништва, и тим трагом је прокрчена понека стаза у овој дотле нетакнутој и непознатој чести“¹⁴, није нимало у сагласности са оним „побројаним особинама побожне лирике“.¹⁵ Овоме знаменитом истраживачу, кад је у питању ово пјесништво, могу се поставити озбиљније примједбе на неке поставке, којих има доста. Он је добро поставио основе за „мерила која одређују шта се све има подразумевати под ‘грађанском лириком XVIII века’“¹⁶; он је добро описао „физиономију твораца“¹⁷ свих врста ове поезије, осим

⁹ Ђорђе Радојичић, *Стиара српска књижевности у Средњем Подунављу*, у дјелу: *Од барока до класицизма*, приредио Миодраг Павић, Нолит, Београд, 1973, 47.

¹⁰ Нав. дјело, 47-48.

¹¹ Исто, 48-49.

¹² Исто, 49.

¹³ Борислав Михајловић, *Српско грађанско пјесништво XVIII века*, у дјелу: *Од барока до класицизма*, приредио Миодраг Павић, Нолит, Београд, 1973, 216.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 227.

¹⁶ Исто, 217.

¹⁷ Исто, 218.

описа стваралаца побожних пјесама, гдје нема ниједне ваљане духовне компоненте по којој би се изводиле вриједности ове поезије. И када се занемаре духовне вриједности ове поезије, онда се не може схватити историја развоја цјелокупне подунавске књижевности, јер настаје прекид са књижном традицијом и хришћанским предањем као извором вјечно живих тема и мотива. У почетку, сва се подунавска књижевност развијала под снажним утицајем старе српске књижевности и њених византијских узора. И када су се Срби нашли на новим просторима, опкољени другим народима и вјерама, они су се још чвршће повезали са Православном црквом, и у њеним светим храмовима напајали се изворном православном духовношћу и културом. Кроз ту културну традицију, засновану на византијским узорима и универзалним вриједностима византијске цивилизације, која се кроз светогорске српске духовне центре и рашке манастире кретала путем самосталног српског стваралаштва, протицала је хришћанска мисао и умјетност као везивна нит у култури руског и српског народа. То је најкарактеристичније обиљежје подунавске књижевности.

Ни схватање Милана Богдановића да је наша грађанска лирика – „поезија нашега грађанског сталежа, који је тек у XVIII веку, у Угарској, развијао све оне енергије које нису могле доћи до пуног израза у средњем веку“¹⁸, не уводи у дубине настанка ове поезије; у њене праве изворе. Ова констатација може се схватити када је у питању вријеме највећег процвата ове поезије, коју су стварали „наши мајстори-песници“.¹⁹ И његово схватање, поводом објављивања једног рада о овим пјесмама Тихомира Остојића, да је Остојић у том „занимљивом чланку о песмама у рукописним песмарицама XVIII века“ – „први пут обратио озбиљну пажњу на те песмарице и указао на чисто књижевни значај које оне могу имати“, и да ова поезија „отвара један сасвим нов видик у нашој историји књижевности XVIII и XIX века“²⁰, – открива нам путеве којима се ваља кретати у проучавању умјетничких вриједности овог стваралаштва.

Потпуно су тачна запажања Милана Богдановића да ова поезија има књижевни значај и да отвара нов видик у нашој историји књижевности. Он је био на путу да сагледа суштинске вриједности које носи

¹⁸ Милан Богдановић, *Наша грађанска лирика у XVIII веку*, у дјелу: *Сийари и нови II*, Просвета, Београд, 1946, 9.

¹⁹ Исто, 10.

²⁰ Исто, 9.

религиозна поезија када је писао да је „израз ових песама ‘виши’, што ће рећи учевнији и свечанији, уколико су и предмети у њима уздигнутији“.²¹ Када се осврће на поезију Јована Авакумовића, Богдановић доноси једно плодносно размишљање које може стваралачки подстакнути друге истраживаче у вредновању религиозне поезије као посебног подручја српске грађанске лирике. Он каже: „У овом роду је испевана и најфинија песма целокупне ове грађанске лирике, која се везује за име једног познатог грађанског песника, Јована Авакумовића, кога спомињу и цене и неки наши учевни и школски песници. У његовој *Паишхалији новој* има не само духа, већ и неке грације, која је сасвим необична за то време и те људе. Песма почиње једним стихом, који се, занимљиво је, понавља много доцније, и готово дословно, код Војислава Илића и код Јована Дучића“.²²

И још је једно схватање Милана Богдановића веома значајно за знавање књижевних и умјетничких вриједности српског грађанског пјесништва; за разумијевање како су се умјетничке вриједности нашег књижевног наслеђа преображавале и водиле промјенама које су карактеристичне за одређену епоху српског пјесништва. Он сматра да је грађанска поезија „за одржавање континуитета у нашој историји књижевности од прворазредног значаја“, па то овако објашњава: „У историји књижевности се морају хватати и међусобно везивати живи тренуци, и по њима онда мерити развој саме литературе. При првој реконструкцији наше историје књижевности новог времена, мислим да ће се ова грађанска поезија морати поставити у први план, испред оне школске и учевне поезије која је до сада једино узимана у обзир. Лукијан Мушицки је занимљива фигура у нашој књижевности, али више музејска, а за разумевање оне живе поезије која тек од Бранка Радичевића добија своју сигурну линију, она не значи много. После објаве свих грађанских лирских песама, Бранко Радичевић не изгледа више да је пао с неба, да се неким провиђењима јавио у нашој књижевности. Он је, то се данас види, прави грађански песник који је грађанску лирику подигао на праву уметничку висину, управо, тачније говорећи, први велики песнички таленат који је из тих старих грађанских извора повукао своје сокове... Није он песник без традиције, него напротив, песник који је створио своју поезију на најздравијој традицији које има у нашој раној књижевној прошлости“.²³

²¹ Исто, 13.

²² Исто, 21.

²³ Исто, 23-24.

Нека питања српског грађанског пјесништва у XVIII вијеку потпуније је обухватио Младен Лесковац. Његова констатација да је „код нас и у образованијој књижевној публици појам о нашем грађанском песништву XVIII века још увек сасвим мутан и неодређен“²⁴, јер тај појам у науци није решаван, него је још „у току испитивања“²⁵, потпуно је тачна када се сагледа у контексту књижевне историје и времена у коме је ова студија написана (1946). На том пољу рада Лесковац похвално говори о Тихомиру Остојићу који је био добро обавијештен о проблемима нашег грађанског пјесништва, а уз то „свестрано радознала природа“, у којој су се „тема и аутор подударали“. За наредних тридесет година, казује нам Лесковац, за овим истраживачем пошао је читав низ других писаца, у чијим се радовима „накупио приличан број опрезних судова, важних мишљења и добре грађе у вези са неколиким пресудним питањима грађанског песништва“.²⁶

Лесковац истиче да је ова поезија настала на подручју Карловачке митрополије, али је „свакако нечег веома сличног било и у широком венцу изван ње, само можда са другим средиштем“.²⁷ Грађанске пјесме нису штампане ни у књигама ни у часописима, него су сачуване у старим рукописним пјесмарицама, које су биле намијењене за „профани свет“, а писане су „на оној жућкастој, рапавој а униформној и јевтиној пословној хартији XVIII века, а њихови преписиваоци, власници, па често и творци били су вероватно најчешће буквално неискусни бербери, фелчери, дућанције и њихове калфе, занатлије свих врста, војници, ђаци...“²⁸

Све су ове констатације Младена Лесковца веома тачне. Али, код Лесковца има један већи недостатак: он не сагледава права исходишта ове поезије; он не сагледава духовну поезију која је од највеће вриједности од свих поетских циклуса подунавске књижевности. Да је ову поезију поставио у средиште свога истраживања, он би преко њених тема и мотива дошао на праве изворе. Зато и његова разматрања – „Шта су дакле унутрашње особине и вредности те поезије?“²⁹ – заобилазе основну вриједност и значај духовне поезије. Његово схватање да

²⁴ Младен Лесковац, *Чланци и есеји*, Матица српска, Нови Сад, 1949, 5.

²⁵ Исто, 6.

²⁶ Исто, 9.

²⁷ Исто, 10.

²⁸ Исто, 10-11.

²⁹ Исто, 11.

се „побожна поезија издваја из свих осталих врста грађанског песништва првенствено својом конзервативношћу и традиционализмом по идејама, а школским формализмом и угледањем на познате обрасце по својој техничкој структури и песничким поступцима“³⁰, – не може се прихватити. Везивне нити ове поезије са културном традицијом као да Лесковцу служе да затамни све вриједности српског духовног пјесништва кроз које се спознаје карактер византијске цивилизације из које су исходиле суштинске вриједности културног наслеђа Срба. Да Лесковац није схватио како се кроз духовну поезију развијају вјечно живе хришћанске теме и идеје којима се душа преображава, ум просвјетљује, срце чисти, и сав се човјеков живот креће према вјечном и непролазном, показује овај цитат: „Слути се да су те побожне песме биле веома осетљива тема и вредовно оруђе у рукама неспретних грађанских поета, јер су својим здравим нагоном одмах осетили да оно ново, што им је било суђено да унесу у наше домаће певање, не могу без сваковрсних опасности исказати у оваквим духовним песмама. Слободна, безмало сокачка и неретко разуздана поезија грађанства овде је одједном дисциплинована и стишана, и мирис тамјана је над њом; неки малтене пуритански зашт, патријархална стега, а изнад свега опрезна религиозна догматика владају сад њоме. И, што тако, природно иде једно с другим, ни формално (па ни језички) ове песме не дочаравају ново доба поезије и друштва: у њима је стил и схема званичне, школске поезије, њима влада култ узора. Тај симптом је класичан и знамо шта значи... Духовне песме нашег грађанства остатак су, дакле, нашим прецима тако омиљене хришћанске поезије и доказ су присне везаности њихове за цркву, хришћанство и религиозну мистику, али нису одраз онога стања и многостраних промена – економских, друштвених, моралних и уметничких – у којима се нашао наш свет у завршним деценијама XVIII века“.³¹

Овакве процјене о умјетничким вриједностима наше духовне поезије, дате у времену када је постојала једна „антропоцентрична епоха, то јест, епоха у којој човек узима главно место на сцени“³², – воде паду културе, јер се у њима не сагледавају оне вјечно живе вриједности,

³⁰ Исто, 19.

³¹ Исто, 20.

³² Константин Каварнос, *Византијска мисао и уметносћ*, прештампано из „Телолошких погледа“ бр. 1-2/78, „Православље“ – новинско-издавачка установа Српске патријаршије, 42.

као везивне нити хришћанске умјетности. У естетским испитивањима византијске умјетности наводи се да се „средњовековна хришћанска уметност још не схвата правилно и зато је недовољно цењена“³³, а као главни разлог за то јесте што се у вредновању не полази од њених сопствених мјерила, па „ако наша мерила нису прикладна, онда ће и наше оцене бити наопаке“.³⁴

О овим појавама, да је хришћанска умјетност погрешно тумачена (у неким епохама), потпунија објашњења даје отац Георгије Флоровски. Он каже: „У ствари, сумње у културу настају и израђају не само у дане великих историјских несрећа и криза. Те сумње се често јављају у периодима мира и напретка, када се човек може наћи у опасности да буде заробљен и заведен људским достигнућима, славом и тријумфом цивилизације“.³⁵

И наведена тумачења Младена Лесковца о старој српској духовној поезији, могло би се рећи да су дата у данима великих историјских криза и несрећа, када су аутори били заробљени и заведени „достигнућима“ која су водила слому хришћанске културе.

Наша култура је – светосавска култура, заснована на хришћанским вриједностима и хришћанском смислу живота. Зато се њене вриједности и њена достигнућа морају вредновати и оцјењивати „мерилом Христа“.³⁶ И „сви проблеми и циљеви морају се сагледати у једној новој и широј перспективи, која је доступна кроз хришћанско Откровење и обасјана његовом свјетлошћу“.³⁷

Социолошка свијест која је овладава умовима наших историчара и теоретичара књижевности послје Другог свјетског рата, није им дозвољавала да схвате смисао духовног стваралаштва. Иако је књига *Антилоија сѣарије срѣске ѿезије* Младена Лесковца настала много касније (1964) него што је књига *Чланци и сѣудије*, у којој је рад *Срѣско ѿрађанско ѿеснишѣво ХVIII века* (настао 1946), ипак се и у овој *Антилоији сѣарије срѣске ѿезије* запажа екстремни социологизам, који није дозвољавао да се схвати да су „циљеви човјековог живота духовни, а не социјални“.³⁸

³³ Исто, 42.

³⁴ Исто.

³⁵ Георгије Флоровски, *Хришћансѣво и кулѣура*, превод са енглеског, Логос: Ортодос, Београд, 1995, 9.

³⁶ Исто, 25.

³⁷ Исто.

³⁸ Николај Берђајев, *Царсѣво духа и царсѣво ћесара*, превод са руског, Светови/Добра вест, Нови Сад, 1992, 43.

Казивања да се „наша поезија тога времена зачала, развијала и живела у културној сфери Хабзбуршкога царства“ и да је „материјална култура друштва у којем је та поезија никла била изразито немачка, заправо аустријска“, да је „таква претежно била култура духовна“³⁹, – не може се никако прихватити. Он није схватио колико је наша духовна поезија свједочење вјером о историјској прошлости српског народа; о догађајима преко којих се преносила јеванђељска порука у свој древности, истинитости и свеобухватности. Духовна поезија српскога народа није се зачала у сфери Хабзбуршког царства, него се она развијала из културног наслеђа, из духовне традиције која се у помјереним културним центрима испуњава хришћанском филозофијом живота, вриједностима и мјерилима.

Најпотпунију збирку пјесама српске грађанске поезије чини: *Српска грађанска њјезија XVIII и с њјочейка XIX сѝолећа I*, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1966, и *Српска грађанска њјезија XVIII и с њјочейка XIX сѝолећа II*, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1966. Иако у два тома, ово је јединствена збирка, и, повезани, њени томови чине цјелину: у књизи I је „Предговор“, а у књизи II „Коментари и белешке“. У првој књизи су „Песници“, представљени са једном, двије или три пјесме, пјесници чија су имена и дјела позната, па онда долази „Поезија“ („Први део“ и „Други део“), који обухвата 318 пјесама. Друга књига је наставак на ову прву, у њој је „Трећи“, „Четврти“ и „Пети део“, и обухвата укупно, са претходна два дијела, 500 пјесама.

Ја не улазим у вредновање начела, у оцјену критерија по којим је ова збирка састављена, јер је то много шире него што желим истражити: моја је намјера да покажем како је духовна поезија заступљена и вреднована.

У „Предговору“ састављач ове збирке полази од схватања Тихомира Остојића да је у Војводини у XVIII вијеку настало српско грађанско пјесништво, „записано на простој хартији сваштарских рукописних песмарица“ и да је то „доба младости у развоју нашег културног раста“.⁴⁰ У тумачењу постанка ове поезије, аутор ове збирке полази од тумачења Тихомира Остојића да је „доба песмарица преисторијско

³⁹ *Анѝолоѝија сѝарије српске њјезије*, саставио Младен Лесковац, Матица српска: Српска књижевна задруга, Нови Сад : Београд, 1964, 13.

⁴⁰ *Српска грађанска њјезија XVIII и с њјочейка XIX сѝолећа I*, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1966, 9.

доба наше књижевности⁴¹, и не откривају се исходишта у духовној традицији и књижевном наслеђу, на коме се развијала филозофија живота и културе српског народа у помјереним културним центрима, послије вишевековних сеоба. Ова збирка је потпунији опис великог броја рукописних збирки и пјесмарица; ту је дат низ варијанти пјесама, и као таква представља богат текстовни материјал, на коме истраживачи различитих циљева и намјера могу заснивати своја теоријска виђења.

У овој збирци има доста духовних пјесама, већим дијелом преузетих од Тихомира Остојића, а и од других скупљача. Особито је значајно што се наводи схватање Тихомира Остојића о црквеној поезији и духовном циклусу, наводећи да су „неке песме последњи одјек ‘црквене поезије’ у нашој литератури прве половине XIX столећа“.⁴² Запажања Тихомира Остојића о пјеснику Стевану Зурковићу да је то „човек с доста црквене културе, онакве каква се често налази у наших људи у Срему око манастира“ и да је „у њему религија оно видљиво: зграда драгоцености у њој, обред“⁴³, – подстиче на дубље сагледавање унутрашњих вриједности духовне поезије и њене улоге у развоју културе и просвјете српског народа.

И неке напомене Боривоја Маринковића, дате у овој збирци, подстичу на потпуније истраживање духовне поезије као циклуса у коме су садржане највеће вриједности цјелокупног грађанског пјесништва. Казивање да је Миодраг Павловић у своју *Антиологију српског њесништва (од XIII до XX века)*, Београд, 1964, из необјављених преписа старих рукописа, публиковао једну пјесму под насловом *Монашка њесма* непознатог аутора с краја осамнаестог вијека, и да је „ова песма апсолутна творевина онога времена, дакле плод грађанске поезије“⁴⁴, – наводи на схватање да су многе духовне пјесме још затрпане, у тами, непознате и необјављене, и да се у њима налазе непролазне умјетничке и духовне вриједности, а то подстиче на свестранија истраживања.

Од теоријских приступа српској грађанској поезији најзначајнији су радови Томислава Бекића, Саве Дамјанова, Зоје Карановић, Марије Клеут, Јелке Ређец, Мирјане Д. Стефановић, објављени у књизи *Српско грађанско њесништво*, Матица српска, Нови Сад, 1988.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, 38.

⁴³ Исто, 57.

⁴⁴ *Српска грађанска њезија XVIII и с њочейка XIX сѝолећа*, II, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1966, 544.

То су студије и огледи шест аутора, који су српско грађанско пјесништво проучавали са различитих аспеката. Приређивач овога зборника истиче ово: „У радовима који се објављују у овој књизи песништво сачувано у рукописним песмарицама изучавано је с три аспекта: књижевноисторијског (изучавање друштвеног контекста и начина традирања грађанског песништва, утврђивање ауторства појединих песама и песмарица, разматрање развоја књижевних врста), књижевнотеоријског (изучавање версификације) и компаративног“.⁴⁵ Радови су подијељени у четири тематске скупине: I „Ка поетици грађанског песништва“, II „Индивидуални допринос грађанском песништву“, III „Народне песме у рукописним песмарицама“ и IV „Грађа за проучавање грађанског песништва“.

Када се потпуније проуче радови у овом зборнику, открива се да је ово чисто спољашњи приступ, јер се више бави спољашњим узроцима, средином у којој су неке пјесме настале, историјом и прошлошћу, политичким и друштвеним условима.

У огледима и студијама овог зборника велика пажња поклоњена је пјесмама и рукописима које имају више варијанти, да се открије њихов извор, или прихвати она варијанта која је најближа извору. Ту је велики труд уложен у анализу језика, лексичког и синтаксичког нивоа стиха, и семантике која, без доброг обавјештења, води помјереном смислу. А то је, још у овоме времену, док није српско грађанско пјесништво научно обрађено, и најпотребније. Ове студије чине добра полазишта за даља и дубља истраживања.

Али, и поред остварених великих резултата у овом зборнику, то морамо истакнути, – постоји истински недостатак: духовна поезија није сагледана у оној свјетлости коју њене вриједности намећу. Сматрам да је на ауторе овог зборника утицао дух времена једне „антропоцентричне“ епохе, у којој се све сагледавало са аспекта човјека, а не са јеванђељске висине. Поуке великих умова увијек се могу искористити за проналажење правога пута. Бајронова поука својим земљацима – „за укуса садашњег времена не може бити горег знамења, него што је обесцењивање Попеа“⁴⁶, опомиње сваког истраживача да

⁴⁵ Томислав Бекић, Сава Дамјанов, Зора Карановић, Марија Клеут, Јелка Ређећ, Мирјана Д. Стефановић, *Српско грађанско њесништво, Огледи и студије*, Матица српска, Нови Сад, 1988, 438.

⁴⁶ Цитат преузет из дјела: Светислав Вуловић, *Критике и огледи*, Ново поколење, Београд, 1953, 312.

скине онај вео којим се затамњује вриједност духовне поезије, историјска традиција и културно наслеђе.

Поука светог апостола Павла – „и не саображавајте се овоме вијеку, него се преображавајте обнављањем ума свога“ (Римљ. 12,2) – води путевима сазнања оних вриједности којима се превладава овај пролазни земаљски свијет и води у вјечни, небески. Ако стваралаштво у јеванђељском смислу „напушта ‘овај свет’ и прелази у други свет“, и ако стваралаштво „није прилагођавање овоме свету, нужности овога света“, него је „излазак преко граница овога света и побеђивање његове нужности“⁴⁷, онда, да би се разумјела духовна поезија о којој говоримо, мора да у истраживачу „просијава друга, виша природа“⁴⁸, да, као што то чини сваки истински стваралац, „скине окове и ланце“ овога свијета и живота.⁴⁹

Духовна поезија је по својој суштини црквена; у њој је исказана борба гријеха и врлине, тјелесног и духовног; у њој је описано кретање ума: кроз савршену врлину према вјечном Добру, вјечној Истини и вјечној Љепоти. Њен унутарњи дух је дух Источне цркве, у којој се кроз духовну традицију преносе све вриједности у свој древности и истинитости. Ту су поетски обликоване највише вриједности, јер „све етичке вредности наше савремене цивилизације имају извориште у хришћанству, првенствено у Еванђељу Христовом“.⁵⁰ И ко може бити поуздан тумач ове поезије? Само онај који живи црквеним животом, који својом хришћанском вјером улази у њен стваралачки процес. Ту се све своди на јеванђељски принцип тајне сазнања – „ко твори – познаће“ (Јн. 7,17). „Не твориш ли“, каже отац Јустин Поповић, „увек остајеш у гробу мртвих теорија и бајки и претпоставки“.⁵¹

Проучавањем књижевности изван граница српске средњовјековне државе улазимо у дубине духовне традиције; византијске мисли и умјетности. Кроз књижевност Средњег Подунавља, њене теме и

⁴⁷ Николај Берђајев, *Смисао стваралаштва*, књига прва, превод с руског, Логос: Ант, Београд, 1996, 135.

⁴⁸ Исто, 136.

⁴⁹ Исто, 135-136.

⁵⁰ Георгије Флоровски, *Хришћанство и култура*, превод са енглеског, Логос: Ортодос, Београд, 1995, 46.

⁵¹ Отац Јустин Поповић, *Тумачење Светиој Еванђеља по Јовану*, Манастир Ђелије код Ваљева, Београд, 1989, 83.

идеје, поетске форме и умјетничке технике, пројављују се суштинска обиљежја српског духовног пјесништва. Светост као категорија духовног живота поетски се описује књижевним поступцима и елементима наслијеђеним из старе српске књижевности; ту се елементима химнографије стварају духовне основе личности. Духовни подвиг, мучеништво и страдање откривају суштину крстоносног живота који води спасењу.

У књижевном стваралаштву Средњег Подунавља најзначајнија је поезија: црквене пјесме посвећене српским светитељима. Кроз стихове морално-побожне садржине и јеванђељска начела како да се душа избави од зла и гријеха ствара се однос према личности. У вријеме највећег процвата српске духовне поезије може се запазити како су се пјесници користили старим узорима кроз које су се пројављивале универзалне вриједности византијске цивилизације. Казујући да подвиг води личност да живи по јеванђељским светим тајнама и врлинама, ствара се једна иконографија личности. Ту се ствара духовни портрет, јер се свака тјелесна активност сагледава у склопу преображаја душе: колико се тим поступцима утиче на кретање живота путем којим воде богопросвећени Свети оци.

Досадашња истраживања ове поезије нису показала интерес за откривање ових вриједности. Као главни разлог да се ова духовна поезија криво тумачи, или да се не сагледавају истинске вриједности, био је идеолошки ниво аутора. Зато се тачка гледишта у вредновању ове поезије мора помјерити да би се схватило да ова поезија своју највећу вриједност носи са извора хришћанства. Само истраживачи који су опремљени јеванђељским начелима и методама могу открити како се у овој поезији преноси јеванђељска Истина у свој древности и свеобухватности.

Литература

- Бекић, Дамјанов, Карановић, Клеут, Ређеџ, Стефановић, 1988: Т. Бекић, С. Дамјанов, З. Карановић, М. Клеут, Ј. Ређеџ, М. Стефановић, *Српско ираћанско ијеснишћиво, Оіледи и сћудије*, Матица српска, Нови Сад.
- Берђајев 1992: Н. Берђајев, *Царсћиво духа и царсћиво ћесара*, превод са руског, Светови/Добра вест, Нови Сад.
- Берђајев 1996: Н. Берђајев, *Смисао сћваралашћива*, књига прва, превод с руског, Логос: Ант, Београд.
- Лесковац 1949: М. Лесковац, *Чланци и есеји*, Матица српска, Нови Сад.

- Поповић 1989: Ј. Поповић, *Тумачење Свеӣої Еванђеља ѿ Јовану*, Манастир Ђелије код Ваљева, Београд, 1989
- Томић 1990: Ј. Н. Томић, *Срби у Великој сеоби*, Просвета, Београд.
- Флоровски 1995: Г. Флоровски, *Хришћанс̄иво и кул̄ура*, превод са енглеског, Логос: Ортодос, Београд.

Čedomir REBIĆ

ON THE SOURCES AND THE DEVELOPMENT OF THE SERBIAN SPIRITUAL POETRY

Summary

By studying of literature beyond the borders of Serbian medieval state, as the author says, we are entering the depth of the spiritual tradition; Byzantine's thought and art. Through the literature of the Middle of Podunavlje, its themes and ideas, poetic forms and artistic technique, essential features of the Serbian spiritual poetry are appearing. Holiness as a category of spiritual life is poetically described by literal procedures and elements inherited from the Old Serbian literature – by elements of hymnography spiritual fundamentals of the personality are created. Spiritual deed, martyrdom, and suffering reveal the essence of the cross-like life leading to the salvation.

Poetry is to be the most important in the literal creativity of the Middle of Podunavlje – religious poems dedicated to the Serbian saints. Through the verses of moral-pious content, and Gospel's principles how to get rid soul from the evil and sin, relationship toward personality is being created. In the time of the greatest blooming of the Serbian spiritual poetry it can be noticed how poets were using old exemplars through which universal values of Byzantine's civilization were appearing. By telling that deed leads personality to live pursuant to the Gospel's holy secrets and virtues, one iconography of the personality is created. Here a spiritual portrait is created since each corporal activity is seen in the complex of the soul transformation: how much these procedures influence the movement of life by road which is led by God-educated Saint Fathers.

So far researches of this poetry have not shown interest for these values reveal. The main reason for wrong interpretation of this spiritual poetry or not taking into account real spiritual values, was ideological level of the author. Thus point of view regarding valorisation of this poetry must be shifted in order to realize that such poetry carries its highest value from the sources of Christianity. Only researches fitted with Gospel's principles and methods are able to reveal how Gospel's Truth is transferred in its antiquity and comprehension.

Key words: Podunavska literature, Serbian civic poetry, cultural inheritance, holiness as a life category, spiritual transformation, Christianity and culture.

Рад је предат 13. априла 2011. године, а након позитивног мишљења рецензената одлуком одговорног уредника „Баштине“ одобрен за штампу.